

Ten geleide

Een nieuwe aandacht voor religie

De islam heeft het thema ‘religie’ weer op de kaart gezet. Toen paus Johannes Paulus II na een lange ziekte stierf, waren er velen die daarin een symbool zagen: net als de paus waren Kerk en christendom ernstig ziek. Ook deze zouden, zo was de verwachting van velen, na een langgerekt ziekbed sterven. Vele mensen hebben via de televisie de ziekte van de paus meebeleefd en hebben de tragiek ervan gevoeld: hoe het de oude en zieke paus aan het einde van zijn leven ontbrak aan elk spoor van vitaliteit. Maar juist dát zagen velen als symbool: ook de Kerk en het christendom bezaten immers – zo meenden zij – geen enkele vitaliteit meer en waren bijvoorbeeld niet meer in staat jongere generaties te bezielen en te inspireren. Vele mensen dachten dan ook dat het thema ‘religie’ niet meer van deze tijd, en voorgoed voorbij was.

De islam heeft echter duidelijk gemaakt dat het thema ‘religie’ om een nieuwe bezinning en doordiening vraagt. Deze geloofsrichting blijkt over een sterke en krachtige vitaliteit te beschikken waarmee ze vele volgelingen, onder wie ook vele jongeren, weet te inspireren en te bezielen. De islam vraagt nadrukkelijk om respect voor de eigen religieuze gevoelens, inzichten en rituelen en vraagt daarmee ook om respect voor religie in het algemeen. Net nu we dachten

dat het thema ‘religie’ afgedaan leek, brengt de islam aanhangers van andere religies ertoe om zich niet alleen met de islam bezig te houden, maar ook om zich opnieuw op hun eigen religie te bezinnen en op religies in het algemeen. En ook mensen die geen enkele geloofsovertuiging hebben en geen enkele religie toebehoren, worden door de huidige situatie in feite gedwongen zich opnieuw te bezinnen op het thema religie.

Sinds 11 september 2001 – de aanval van Osama Bin Laden op de Twin Towers in New York – is de westerse cultuur in een toenemend conflict geraakt met de islam. Dat conflict heeft zich inmiddels al zo toegespitst, dat we kunnen zeggen dat begrip voor de islam, en voor het thema dat deze godsdienstige stroming ongewild op de agenda zet: het thema ‘religie’, noodzakelijk is. Het is mijn diepe overtuiging dat *zonder inzicht in en begrip voor de islam, en dus voor religie in het algemeen, de confrontatie tussen de islam en de westerse cultuur onvoorstelbaar veel lijden zal veroorzaken*. Daarmee is de noodzaak van een nieuwe bezinning op religie een gegeven.

De samenhang van de verschillende religies

Waarom is er meer dan één religie? Waarom zijn er meerdere, van elkaar verschillende religies? Daarover nadenkend, ben ik gaandeweg tot het inzicht gekomen dat we het eigen karakter van iedere religie pas werkelijk kunnen begrijpen en respecteren kunnen, wanneer we dit kunnen plaatsen in een groter verband. Dan kunnen we namelijk

zien wat de geheel eigen bijdrage van elke religie aan het geheel van de ontwikkeling van de mensheid is. Geen enkele religie staat immers op zichzelf, maar maakt onderdeel uit van een geheel en levert een beslissende bijdrage aan dat geheel. Wil je daarom een bepaalde religie leren begrijpen, dan is het belangrijk dat geheel te overzien. Juist vanuit dat geheel krijg je zicht op het heel eigen karakter en op de bijzondere kenmerken die elke religie maken tot wat zij nu is. Dat de islam bijvoorbeeld de laatste grote religie is en daarmee zeer waarschijnlijk de reeks grote religies definitief afsluit, is een belangrijk gegeven dat noodzakelijk is om de plaats van de islam in het geheel van de religies te leren begrijpen. En dat het hindoeïsme de eerste grote religie was, kenmerkt deze religie tot op de dag van vandaag: het is doortrokken van een groot heimwee naar de wereld die de mens zojuist verlaten had. En zoals het hindoeïsme de meest hemelse religie is, want meer op de hemel dan op de aarde gericht, zo is de islam de meest aardse religie. Hij belichaamt vooral de opdracht van de mens om de áárde als woon- en leefwereld te kiezen.

Deze karakteristieke kenmerken van iedere religie worden als vanzelf duidelijk wanneer we de samenhang overzien. Vanuit het geheel krijgen we inzicht in de heel verschillende opdracht die elke religie in haar tijd en binnen de eigen cultuur te vervullen heeft. Alleen daardoor leren we het eigen karakter van iedere religie met verwondering te begrijpen en dat met een groot respect tegemoet te treden. En als er iets nodig is in onze tijd, dan is het inzicht in en begrip en respect voor het eigene van iedere religie.

In dit boek wil ik dan ook de verschillende religies op een rij zetten en nagaan wélke opdracht elke religie dan wel te vervullen had, en wat nu precies de geschenken zijn die deze religie aan de mensheid te geven had. We mogen immers zeggen dat elke religie de mensheid een geheel eigen geschenk heeft gebracht en daarmee een geheel eigen bijdrage heeft geleverd aan het geheel. Al die geschenken sámen hebben de huidige mens gemaakt tot degene die hij nu is. Ze waren en zijn – geen enkele religie uitgezonderd – noodzakelijk in het geheel van de evolutie, en niet één kan er gemist worden. Daarom is elke religie niet alleen zinvol, maar zelfs noodzakelijk voor de geestelijke ontwikkeling van de mensheid. Maar daarover meer in de hoofdstukken die volgen.

Uitgangspunten

Voordat ik begin met het eigenlijke thema van dit boek, wil ik graag duidelijk maken vanuit welke houding en overwegingen ik dit boek geschreven heb.

Bij mijn beschrijving van de verschillende religies volg ik de inzichten van de *esoterische traditie*. Wat deze traditie precies inhoudt en waarin zij afwijkt van de traditionele manier om religies te beschrijven, leg ik in hoofdstuk 4 uit. Maar nu alvast wil ik duidelijk maken dat u in dit boek geen ‘standaard’ beschrijving van religies moet verwachten. Die zijn er al genoeg. Maar naar mijn mening is het voor de noodzakelijke dialoog tussen de verschillende religies van groot belang om ook de inzichten van de esoterische traditie daarbij te betrekken.

Ik kom zelf uit de christelijke traditie. Dat zal best merkbaar zijn in de beschrijvingen en overwegingen in dit boek. Wat mij betreft is dat ook prima: ik schrijf niet als wetenschapper, maar gewoon op eigen titel, als een mens voor wie het thema van dit boek belangrijk is en die daarom zijn inzichten graag met andere mensen wil delen. En daarom mag het best zichtbaar zijn wat de achtergrond van de schrijver is. Maar wel heb ik geprobeerd zó te schrijven dat iedereen, of hij nou wel of niet godsdienstig is, zich uitgenodigd voelt mee te denken en zich niet bij voorbaat buitengesloten voelt.

Ik pretendeer niet dat ik gelijk heb met de overwegingen, inzichten en conclusies die ik in dit boek presenteer. Ik kan alleen maar zeggen: zo heb ik met dit thema geleefd, en tot deze inzichten ben ik gekomen. Kunt u er wat mee: laat u dan inspireren. Kunt u er niets mee, leg dit boek dan rustig ter zijde. Het gaat me er niet om een objectieve waarheid te brengen – als die al bestaat – maar gewoon om eigen inzichten naar beste weten door te geven aan wie maar geïnteresseerd is en mee wil denken.

Ik heb geprobeerd zo zorgvuldig mogelijk te zijn in de beschrijving van de verschillende religies. Maar omdat alle grote religies bij elkaar zo'n enorm terrein beslaan en zoveel feitenkennis en inzicht vergen, kan het best zijn dat mijn beschrijving hier en daar tekortschiet. Ik hoop natuurlijk dat het niet zo is, maar ben bereid dit risico te lopen, gewoon omdat het thema van dit boek mij na aan het hart ligt en ik deze inzichten persoonlijk van onschatbare betekenis vind in de bezinning rond het thema religie.

Bij elk hoofdstuk waarin ik een bepaalde religie beschrijf, moest ik de verleiding weerstaan om (veel) uitvoeriger op allerlei facetten van die religie in te gaan: elke religie is als een bloem die geurt en je aantrekt, en hoe meer je je met die ene bloem bezighoudt, hoe fascinerender die wordt. Zo verging het mij met de verschillende religies: hoe meer ik mij er mee bezighield, hoe fascinerender ze werden. En dus kreeg ik de neiging om nog veel meer van die unieke schoonheid te beschrijven. Toch heb ik mij keer op keer – met spijt – beperkt, omdat anders de grote lijn van dit boek verloren zou gaan. Maar wel hoop ik dat mijn beschrijving van de verschillende religies de lezer/es uitnodigt om zelf op zoek te gaan naar verdere achtergronden en individuele aspecten van de religies die haar of hem boeien.

Met het voorgaande hangt ook dit samen: bij de beschrijving van de verschillende religies heb ik grote lijnen willen aangeven. Daarbij gaan nogal wat nuances verloren, die voor de aanhang(st)ers van die religie soms essentieel zijn. Bij voorbaat mijn excuus daarvoor! Behalve de hier genoemde religies zijn er natuurlijk nog andere, kleinere en grotere, religieuze stromingen. Dat ik die niet genoemd heb, hangt simpelweg daarmee samen, dat ik de grote lijn van dit boek niet wilde laten ondersneeuwen.

Tenslotte nog dit: ik heb geprobeerd verbindend en niet scheidend te schrijven. Ten diepste ben ik ervan overtuigd dat wij mensen één zijn, ook al verschillen wij niet alleen op religieus gebied van elkaar, maar ook op allerlei andere terreinen.

De ondertitel van dit boek, *van religie naar menswording*, geeft aan, waar het voor mij bij het schrijven van dit boek om gaat: dat de ware mens niet alleen het beste van het hindoeïsme, van de Perzische religie, van het confucianisme, het taoïsme en het boeddhisme in zich verenigt, maar ook het beste van het jodendom, het christendom en de islam in zich opneemt. Want religies willen ons niet alleen verbinden met de geestelijke wereld, maar ook met elkaar. En waar kunnen wij die verbinding beter ervaren dan in onszelf, in ons eigen hart?

Ooit zei de Amerikaanse president John F. Kennedy in Berlijn, ten tijde van de Koude Oorlog: ‘Ich bin ein Berliner.’ Met die woorden drukte hij, staande bij de legendarische Muur, zijn solidariteit uit met de West-Berlijners die in die tijd een benarde enclave vormden in het door de Russen bezette Oost-Duitsland. Op dezelfde manier kunnen joden en christenen in onze tijd hun solidariteit met de moslims uitspreken door te zeggen: ik ben een moslim. Moslims kunnen hun solidariteit met de hindoes uitspreken door te zeggen: ik ben een hindoe. Boeddhisten kunnen hun solidariteit met christenen uitspreken door te zeggen: ik ben een christen. Waar mensen deze woorden – innerlijk of hardop – uitspreken, verbinden zij de verschillende religies in hun eigen hart tot een eenheid. Om die verbinding en die weg naar eenheid gaat het mij.

1

Zijn alle godsdiensten gelijk?

Een onmogelijk dilemma

In de jaren zestig van de vorige eeuw kwam de idee dat alle godsdiensten weliswaar verschillend, maar in wezen gelijk aan elkaar zijn, sterk naar voren. Ook in onze tijd kun je die opvatting nog vaak horen: 'Alle godsdiensten vertellen in wezen hetzelfde', hoor je sommige mensen wel zeggen. Tot aan die roemruchte jaren zestig leefden wij hier in het Westen vrij algemeen vanuit de gedachte, dat het christendom een superieure godsdienst is die boven alle andere religies uitsteekt. Missie en zending waren voor de meeste mensen in vroeger tijden dan ook vanzelfsprekend: heel de wereld moest 'gekerstend' worden, zoals men dat noemde. Kerstenen is een verbastering van 'verchristelijken'. Vele ouderen weten nog dat er vroeger op christelijke scholen in de meeste klassen een zendingsbusje stond, waarin scholieren geld voor missie en zending spaarden. Zo vanzelfsprekend was het in die tijd dat het christendom wereldwijd moest worden uitgedragen en dat iedereen tot dat geloof moest worden bekeerd.

Deze aandacht voor missie en zending stond overigens in

een lange en eerbiedwaardige traditie. De apostelen waren al in de eerste eeuw de wijde wereld in getrokken om de boodschap van Jezus overal door te geven. Paulus stak bijvoorbeeld de Bosporus over om naar Europa te gaan, Petrus ging naar Rome en stierf daar een gewelddadige dood, en Thomas ging naar India. Later brachten beroemde bisschoppen en zendelingen zoals Willibrord en Bonifatius de boodschap verder. Weer later, in de tijd van de kruistochten, in de Middeleeuwen dus, was de bevrijding en kerstening van Jeruzalem een opdracht die het christelijke Westen zichzelf oplegde, ook al kostte dat vele levens en ongeken- de inspanningen. En toen Columbus aan het einde van de vijftiende eeuw Amerika ontdekte, was zowat het eerste wat daarheen geëxporteerd werd, het christendom. De cultuur van de Maya's (gebouwen, gebruiken en geschriften) werd grondig vernietigd. Eerst veel later begon de westerse mens zich te realiseren dat een dergelijk optreden wel van erg weinig respect voor die zo bijzondere cultuur getuigde en dat er achter die vernietigingsdrang een uitgesproken superioriteitsgevoel van het christelijke Westen verborgen lag. Natuurlijk waren er altijd wel mensen geweest die moeite hadden met dat gevoel van superioriteit dat onvermijdelijk met missie en zending verbonden was, maar tot aan de jaren zestig waren het altijd enkelingen of minderheden geweest die vraagtekens zetten bij deze pretenties van het christelij- ke Westen.

Pas in de roerige jaren zestig van de vorige eeuw begonnen steeds meer mensen zich openlijk af te vragen of dit gevoel van superioriteit wel terecht was. Sinds die tijd werd steeds

vaker de vraag gesteld of het eigenlijk niet zo is dat alle godsdiensten niet alleen gelijkwaardig zijn aan elkaar, maar in wezen ook gelijk aan elkaar, en in feite dus een en dezelfde boodschap brengen.

Deze opvatting vond, zeker in progressieve kringen, al gauw brede instemming en werd daardoor in snel tempo vrij algemeen gedeeld. Natuurlijk bleven er, met name van kerkelijke zijde, allerlei stemmen klinken die zeiden dat er geen sprake van kon zijn dat alle godsdiensten in wezen aan elkaar gelijk zijn. Maar met het verglijden van de tijd verstomden steeds meer van die stemmen en werd zelfs in kerkelijke, en met name in protestantse kringen steeds vaker in alle openheid gezegd: alle godsdiensten zijn in wezen aan elkaar gelijk.

De eigen impuls die iedere religie te geven heeft

Pas in de laatste tijd en in het laatste decennium worden er weer vraagtekens gezet bij deze opvatting. Dat komt omdat we wereldwijd vrij onverwacht geconfronteerd werden met het fundamentalisme, en dan met name het moslimfundamentalisme. 9-11-2001 staat in ons collectieve geheugen gegrift. In ons eigen land ontstonden door de terreurdreiging van dat fundamentalisme en door de moord op Theo van Gogh toenemende spanningen tussen autochtonen en (een deel van de) allochtonen, van wie de meeste moslim zijn. Door die toenemende spanningen ontstond er gaandeweg ook een negatief beeld van de islam, alsof fundamen-

talisme en islam een en hetzelfde zouden zijn. Dat is niet zo, maar dit negatieve beeld heeft velen wel tot het besef gebracht dat kennelijk niet alle godsdiensten gelijk zijn. Doordat men fundamentalisme en islam gelijkstelde (wat dus niet klopt), begonnen velen zich af te vragen of christendom en boeddhisme bijvoorbeeld niet een heel ander type godsdienst zijn dan de islam, vredelievender, minder agressief. Maar als dat waar is, luidde de volgende vraag, hoe zit het dan met de verschillende godsdiensten? Is de ene godsdienst dan toch beter, liefdevoller of vredelievender dan de andere? En als dat waar is, hoe moet je dan tegen de verschillende godsdiensten aankijken?

Je mag, kortom, zeggen dat we tegenwoordig min of meer klem zitten in dat oude dilemma: *zijn alle godsdiensten gelijk, of zijn er godsdiensten die superieur aan, en beter dan de andere zijn?*

Omdat geen van beide antwoorden ons in deze tijd aanspreekt, kwam de volgende vraag op: *hebben we slechts de keuze tussen deze beide standpunten, of bestaat er soms een mogelijkheid om aan dit onmogelijke dilemma te ontsnappen?* En kunnen we misschien op een andere manier aankijken tegen de verschillende godsdiensten en hun onderlinge verhouding?

Een antwoord op deze vraag kunnen we alleen vinden, als we ons bezinnen op de vraag wannéér de verschillende godsdiensten eigenlijk ontstaan zijn, en wat nu eigenlijk de boodschap is die elke godsdienst in de eigen tijd en de eigen cultuur bracht. Een dergelijke bezinning bracht mij na grondige studie en doordenking tot de volgende stellingname:

de verschillende godsdiensten zijn bepaald niet gelijk aan elkaar, maar *hadden elk in de eigen tijd en in de eigen cultuur een heel eigen impuls te geven die voor die tijd en die cultuur beslissend was.*

Vervolgens kwam ik tot de conclusie dat elke godsdienst, en dus elke impuls die daarmee aan de ontwikkeling en evolutie van de mensheid gegeven werd, *een zinnige en noodzakelijke impuls was.* Daarom mogen we stellen dat elke godsdienst in de eigen tijd en op de eigen cultuur een positieve inwerking had.

Hoe meer ik mij met dit thema bezighield, hoe meer ik tot het inzicht kwam dat dit het antwoord op bovenstaand dilemma moet zijn: *elke godsdienst geeft een belangrijke en heel eigen impuls aan de evolutie van de mens op aarde.* Maar die impuls is wél gebonden aan een bepaalde tijd en een bepaalde cultuur. Godsdiensten zijn nooit ‘algemeen geldig’, dat wil zeggen dat ze geen waarheid brengen die voor alle tijden en voor alle volken geldt, nee, ze zijn duidelijk cultuur- en tijdbepaald. Iedere godsdienst wil namelijk op een heel eigen moment van de evolutie een nieuwe impuls daaraan geven, en dat betekent dat die impulsen natuurlijk heel verschillend zijn: passend bij wat de mensheid op dát moment, in die cultuur, nodig heeft.

De eigenlijke vraag die we in het kader van ons thema kunnen stellen, luidt dan ook: *wélke impuls geeft iedere godsdienst eigenlijk in de eigen tijd aan de evolutie?* En de volgende vraag luidt: *binnen welke cultuur wil iedere godsdienst eigenlijk werkzaam zijn?* En hoe werken de verschillende godsdiensten zó op die verschillende culturen in, dat

deze culturen ieder een beslissende stap vooruit kunnen betekenen op de weg van de evolutie van de mens?

Wanneer we op deze wijze naar iedere godsdienst leren kijken, dan begint het heel eigene ervan voor ons op te lichten, en beginnen we te begrijpen waarom deze godsdienst in die tijd en in die cultuur noodzakelijk was, en welke bijdrage deze gaf aan de ontwikkeling van de mensheid.